

UDK 811.143.6'373.6

Marko Snoj

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani

SLOVENSKO *ITI ZA* IN PODOBNO

Članek obravnava izvor in nastanek slovenskih zvez (starejše) *iti ob*, (zborna) *iti za* in (nižjepogovorno, narečno) *iti se za*. Ugotavlja, da sta prvi dve, ki sta znani že pri starejših pis-cih, kalka po nemški *gehen um*, tretja pa je nastala iz druge pod vplivom zveze *iti se* v pomenu »igrati se«.

The author examines the origin and formation of Slovene phrases (archaic) *iti ob*, (standard) *iti za*, and (low colloquial, dialectal) *iti se za*. He establishes that the former two, already known to older authors, are calques from German *gehen um*, while the latter was derived from *iti za*, under the influence of the phrase *iti se*, meaning 'to play'.

Ključne besede: etimologija, besedne zveze, kalki, analogije

Key words: etymology, phrases, calques, analogies

Proti koncu 19. stoletja je Karel Štrekelj priobčil sestavek¹ o brezosebni obliki prehodne zveze glagola in predloga *iti za*, ki izraža, da je predmet v središču dela, prizadevanja ali dogajanja, katerega izid je negotov,² npr. *gre za glavo*. Uvodoma navaja, da po naših časopisih večkrat beremo stavke, kot je npr. *na Koroškem se gre za obstoj slovenske narodnosti*, v katerih se uporablja zveza *iti se za* namesto preproste *iti za*. Dalje trdi, da se je v prejšnjih časih zveza *iti za* uporabljala samo brez *se*, kakor se uporablja še pri drugih Slovanih, npr. hrv. *ide mi za glavu poleg o glavu*, češ. *jde, běží o život*, polj. *idzie o co, chodzi o co*, rus. *delo idet o tom*. Pleteršnik res navaja samo zglede brez splošnovršilskega³ *se*: *ide za to, da izvršimo veliko misel; ne gre mi za kaka dva goldinarja, za glavo mu gre*.⁴ V starejšem jeziku se je namesto predloga *za* uporabljal poredlog *ob*. Pri Dalmatinu beremo *Kadar bi on k'fvojmu Gospudu Saulu v'fkozhil, taku bi nam ob glavo shlu*,⁵ *Dokler je njemu s'f'rejlo jetre resklala, kakòr ena Ptiza k'shtriku hity, inu nevej de ji ob shivot gre*⁶ in *Dajte mozhnu pytje, tém, katerim ob shivot gre, inu Vinu reshale nim du'fham*.⁷ Pri Janezu Svetokriškem beremo *shentoje-te, kakor de bi shlu sa vse vashe blagu, inu telu*,⁸ *s' eno maihino shkodo fe praudate*,

¹ Štrekelj 1992: 365–366.

² Po SSKJ: II, 80, da je kaj predmet dela ali prizadevanja.

³ O splošnovršilski funkciji povratnoosebnega zaimka *se* glej Toporišič 2000: 503 SSKJ IV: 605, navaja se v funkciji izražanje dejanja s splošnim, nedoločenim osebkom, npr. *govori se, da bo on postal direktor*, in v funkciji izražanja pogostne uresničitve, možnosti dejanja, npr. *tu se gre na Triglav*. Za kritično branje osnutka tega sestavka, predvsem s funkcijskega stališča, se zahvaljujem kolegici Andreji Žele.

⁴ Primeri z zaimkovnim dajalnikom so neproblematični, ker izražajo določenega vršilca, in ni potrebe po splošnovršilskosti tipa *se*.

⁵ I Krn 13,20. Podatek je izpisan s spletne strani <http://www.biblija.net/biblija.cgi>.

⁶ Prg 7,23. Podatek je izpisan s spletne strani <http://www.biblija.net/biblija.cgi>.

⁷ Prg 31,6. Podatek je izpisan s spletne strani <http://www.biblija.net/biblija.cgi>.

⁸ Janez Svetokriški 1691–1708: V, 406.

*prepirate, kregate fourashite, inu ulezhete ble kakor de bi shlu sa nebesku Krajlestvu⁹ in da bi tebi fa glauo nashlu.*¹⁰ Štrekelj trdi, da je ta način govorjenja k nam prišel iz drugih slovanskih in neslovanskih jezikov. Domneva, da se je zaimek *se* v tej zvezi pri nas uveljavil pod vplivom nemške pomenske ustreznice *es handelt sich um* + tož.,¹¹ ki se pogosto uporablja v istem pomenu kot *es geht um* + tož., in zagovarja stališče, da moramo v knjižni slovenščini v tej zvezi uporabljati glagol *iti* brez *se*. Temu stališču še danes sledi jezikovnonormativna praksa. SSKJ navaja večino primerov te rabe z glagolom brez *se*, zglede *gre se mu za to, da bi bilo vse prav* pa označi kot nižjepogovorni. Podobno ravna SP 2001, ki prepoveduje rabo tipa *za kaj se gre* in napotuje na zapis brez *se*.

Zato danes vsi, ki smo kaj odnesli od pouka slovenščine, govorimo in pišemo *za kaj gre* in ne *za kaj se gre*.¹² Zborne slovenščine nevajeni sonarodnjaki pa že več kot sto let vsem napotkom in knjižnim zgledom navkljub govorijo (in manj pišejo) *za kaj se gre, tukaj se gre za denar* ipd. Raba zveze *iti za* s splošnovršilskim *se* v tej zvezi je v nižjih jezikovnih plasteh, predvsem v nižjepogovornem jeziku in narečjih, močno zasidrana in verjetno sistemsko utemeljena, saj se sicer ne bi niti pojavila, kaj šele vzdržala že več kot stoletni pritisk zborne različice brez te sporne prvine.

Namen tega članka je odgovoriti na dve vprašanji. (1) Od kod je miselni vzorec »iti za« + tož. prišel v slovanske jezike? (2) Ali vpliv nemške sopomenske zveze *es handelt sich um* + tož. res zadošča za vzpostavitev splošnovršilskega zaimka *se* v pogovornoslovenski zvezi *iti se za*?

Nemškemu predlogu *um* v slovanskih jezikih pomensko ustrezata predloga *o* in *ob*, v nekaterih zvezah tudi *za*, npr. *um jeden Preis* »za vsako ceno«, hrvaško »za svaku cijenu« in »o svaku cijenu«, češko »za každou cenu«. Izmenična uporaba predlogov *o* in *za* v slovanskih jezikih torej najverjetneje kaže na to, da je brezosebna zveza »gre za/o« + tož. v slovanskih jezikih kalkirana iz nemške *es geht um* + tož. Domnevo potrjuje dejstvo, da je obravnavana zveza znana predvsem v tistih slovanskih jezikih, ki so zemljepisno blizu nemščini, in da je v stari cerkveni slovanščini ni.¹³ Štrekljevo trditev, da »se je ta način govorjena k nam zatrosil od drugih Slovanov in Neslovanov« moramo torej precizirati tako, da miselno predlogo zvezi *gre za/o* + tož. vidimo v nemščini. Vprašanje, ali je zveza *es geht um* + tož. vsebinsko izvorno nemška ali uvožena iz kakega drugega zahodnega jezika, za potrebe tega sestavka lahko ostaja neodgovorjeno. Tak ali zelo podoben miselni vzorec za izražanje pomena »iti za« pozna večina evropskih jezikov, npr. frc. *il y va de*, niz. *het gaat om*. Dogajanje izražata tudi agl. *go* »iti«, npr. *what is going on*, in romanski *passare* »korakati« > »iti mimo«, npr. frc. *que se passe t-il*, špan. *que passa*.

Sodeč po dostopnih pisnih virih, se je splošnovršilski *se* v zvezi *iti se za* vzpostavil kot inovacija v drugi polovici 19. stoletja, in sicer samo v slovenščini. Štrekljeva dom-

⁹ Janez Svetokriški 1691–1708: V, 573.

¹⁰ Janez Svetokriški 1691–1708: II, 300.

¹¹ Ta nem. zveza je motivirana kot lat. *agitur*, npr. *agitur salus* »gre za zdravje/blaginjo«, hrv. in srb. *radi se o zdravlju*.

¹² Korpus Nova beseda (31. 12. 2009) pokaže 1760 izpisov za *kaj gre* in le 20 za *kaj se gre*. Izmed teh 20 je 12 izpisov iz državnozborskih magnetogramov.

¹³ SJS: I, 835 ss., ne navaja take zveze.

neva, po kateri naj bi bil razlog vzpostavitvi vpliv nemške sopomenke *es handelt sich um*, je iz tipoloških razlogov malo verjetna. Težko je namreč domnevati, da bi tisti, ki naj bi v slovenščini uvedel sporni *se*, znal toliko nemško, da bi poznal obe tujejezični sopomenki, hkrati pa bil tako nevešč tega, takrat glavnega državnega jezika, da bi ob tem pomešal njune sestavne dele. Kvečjemu bi lahko domnevali, da je nemška zveza *es handelt sich um* vplivala na *es geht um* tako, da je nastala nova *es geht sich um*, ki naj bi vplivala tudi na slovenščino. Vendar tudi ta domneva ni zelo verjetna, saj se v nemščini zveza *es geht sich um* pojavlja zelo redko in šele v zadnjem času.¹⁴ Verjetneje se zdi, da je *se* v naši zvezi *iti se za* pogojen znotraj slovenščine. Domnevati je mogoče vpliv glagola *dogajati se*, ki pomensko ustreza v zelo pogosto rabljenem vprašanju *za kaj gre? »kaj se dogaja?«*. Vendar tudi ta domneva ne zadošča, zlasti če upoštevamo, da se neknižna zveza *iti se za* kljub preganjanju ohranja že več kot sto let. Ključni moment je mogoče videti v zvezi *iti se* v pomenu »iti se kako igro«, npr. *iti se ravbarje in žandarje*, ki drugotno izraža negativno stališče do dejavnosti, kot jo nakazuje določilo, npr. *iti se znanstvenika*.¹⁵ Glagol *iti se* v tej zvezi lahko razumemo kot primitiv, ki zamenjuje določnejši *igrati se*, od katerega je povzel formalno povratnost, tj. povratni nedoločni *se*. Otroci, ki radi uporabljajo primitivne glagole, namreč ne govorijo *igramo se ravbarje in žandarje*, temveč *gremo se ravbarje in žandarje*.

Povedano eksaktnije: Glagol *iti* v slovenščini pomeni tudi »goditi se, dogajati se«, npr. *dobro mu gre »dobro se mu godi«*, ki je potrjen že pri naših starejših piscih, npr. pri Janezu Svetokriškem *nej grè na semli kakor hozhe*¹⁶ »naj se na Zemlji dogaja kar koli«, glagol *iti se* pa je primitiv, ki izraža tudi pomen »igrati se«. Ti dve ugotovitvi lahko izrazimo v enačbah

(1) *dogajati se* = *iti*
in

(2) *igrati se* = *iti se*.

Če v drugi enačbi izraz *iti* skladno s prvo zamenjamo z izrazom *dogajati se*, dobimo enačbo

(3) *igrati se* = *dogajati se se* = *dogajati se*².

Med vsebino *dogajati se*, ki jo udejanja izraz *iti za*, in vsebino *igrati se*, ki jo udejanja izraz *iti se*, se je vzpostavilo razmerje,¹⁷ katerega tertium comparationis je glagol *iti* v

¹⁴ Nem. zveze *es geht sich um, worum geht es sich* ipd., se najdejo na spletnih straneh predvsem z nemškega severa. Starejši slovarji, kot sta Grimmov in Schmellerjev, jih ne navajata.

¹⁵ Primera sta iz SSKJ: II, 81.

¹⁶ Janez Svetokriški 1691–1708: V, 461. Nemški glagol *gehen* pomeni tudi »dogajati se«, npr. *so geht es in der Welt*. Ker je ta metonimični pomen trivalen (»dogajati se« je pravzaprav »iti« v časovni dimenziji), se ne zdi nujno, da bi v slovenščini nastal pod nemškim vplivom. Nastanek pomena »dogajati se« glagola *iti* je sistemsko utemeljen (tudi) v slovenščini takole (matematična zamenljivost izraza *igrati se z dogajati se* × *se* je utemeljena nižje v glavnem besedilu):

igrati se : *iti se* = *dogajati se* : *x*;

$$x = \frac{\textit{iti se} \times \textit{dogajati se}}{\textit{igrati se}} = \frac{\textit{iti se} \times \textit{dogajati se}}{\textit{dogajati se} \times \textit{se}} = \textit{iti}.$$

¹⁷ Sopomenskost izrazov sloven. *gre za zdravje* = v *igri je zdravje*, frc. *il y va de santé* = *en jeu est la santé*, nem. *es geht um Gesundheit* = *es steht die Gesundheit auf dem Spiel(e)* temelji na drugačni metafori, saj frc. izraz *en jeu* in nem. *auf dem Spiel(e)* dopuščata le navezavo na hazardno igro.

pomenu »dogajati se«. To razmerje je vplivalo na zvezo *iti za* tako, da se je analogno remotivirala kot *iti se za*. Opisano analogijo predstavlja naslednje izvajanje, v katerega nadaljevanju vsebino *igrati se* skladno z desnim delom enačbe (3) izrazimo z vsebino $dogajati se^2 = dogajati se \times se$:¹⁸

$$(4) \textit{dogajati se} : \textit{igrati se} = \textit{iti za} : x;$$

$$(5) x = \frac{\textit{igrati se} \times \textit{iti za}}{\textit{dogajati se}} = \frac{\textit{dogajati se} \times se \times \textit{iti za}}{\textit{dogajati se}} = \textit{iti se za}.$$

Preizkus tega izvajanja naredimo z jezikoslovno drugače zastavljeno predpostavko. Izraz *iti se* se je križal z izrazom *iti za*, ker je bil njun skupni imenovalec pomen »dogajati se« glagola *iti*. Navedena predpostavka narekuje postavitev naslednjega ulomka, ki ga razrešimo s pomočjo enačb (2) in (3) tako, da glagol *iti se* izrazimo z vsebinsko enakim *igrati se*, tega pa z matematično enakovrednim *dogajati se se*. Rešitev ulomka (6) je enaka rešitvi razmerja (4)–(5).

$$(6) \frac{\textit{iti se} \times \textit{iti za}}{\textit{dogajati se}} = \frac{\textit{igrati se} \times \textit{iti za}}{\textit{dogajati se}} = \frac{\textit{dogajati se} \times se \times \textit{iti za}}{\textit{dogajati se}} = \textit{iti se za}.$$

Hibridna zveza *iti se za* + tož. (pogosto udejanjena v izrazu *za kaj se gre*), ki je dokazljivo nasledila prvotnejšo *iti za* + tož. (pogosto udejanjeno v izrazu *za kaj gre*), je torej zelo verjetno remotivirana v slovenščini pod vplivom zveze *iti se* + tož. (pogosto udejanjene v izrazih tipa *kaj se greš*), ne pa nastala pod vplivom nemške sopomenke *sich handeln um* + tož. Inovacija, ki je izvirno v nemščini motivirani zvezi *iti za* vdihnila slovenskega duha, v imenu ohranjanja tradicije ni bila sprejeta v zborni jezik, pa še nemškutarstva je bila obdolžena, resda po krivem.¹⁹ Zaradi svoje sistemske utemeljenosti, prikazane v tem sestavku, se je močno zasidrala v naših narečjih od Prekmurja do Primorske in pogovornem jeziku.

Glagol *iti* ima v slovenščini sistemsko utemeljen pomen »goditi se, dogajati se«, po nemškem vzoru uvedena delno sopomenska zveza *iti za* pa ne, zato je labilna in se je pod vplivom domače *iti se* »igrati se« remotivirala v *iti se za*, s čimer je postala sistemsko utemeljena. Praktična potrditev sistemske utemeljenosti, ki je v tem sestavku prikazana z matematičnimi sredstvi, se nahaja v dejstvu, da organske zvrsti slovenskega jezika, predvsem pogovorni jezik in narečja, poznajo v pomenu »dogajati se« glagol

¹⁸ Izraz *dogajati se*² je v spodnjem izvajanju razvezan v matematično enakovredni *dogajati se* × *se*, ker nabor računalniških znakov ne vsebuje prečrtanega eksponenta, potrebnega pri prikazu krajšanja nad ulomkovo črto.

¹⁹ Slovenski zborni jezik pogosto zavrača pristno slovenske zveze in namesto njih uvaja izvorno tuje. Večkrat je bilo že opozorjeno na to, da se po nepotrebnem preganja pristno slovenska zveza *dež gre* (ki ima vzporednice v drugih slovanskih jezikih, npr. steslov. *дѣждь идетъ*, rus. *дожд' идет*) – v našem starejšem jeziku celo *dež hodi* – in namesto nje priporoča pod vplivom hrvaške *kiša pada* nastalo *dež pada* ali v narečjih popolnoma neznan glagol *deževati*, ki je (verjetno Levstikov) kalk po nem. *regnen*.

iti in zvezo *iti se za*, ne pa tudi sopomenske zveze *iti za*,²⁰ ki živi le v neorganskem zbornem jeziku in pod njegovim vplivom v njemu najbližjih zvrsteh.

LITERATURA

- Nova beseda: http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html.
SJS: *Slovník jazyka staroslověnského* I–IV. Praha 1960–1997.
SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika* I–V. Ljubljana 1970–1991.
SP 2001: *Slovenski pravopis*. Glavni urednik Jože Toporišič. Ljubljana.
Janez SVETOKRIŠKI, 1691–1707: *Sacrum promptuarium* I–V. Benetke, Ljubljana.
Karel ŠTREKELJ, 1892: Jezikoslovne drobnosti. *Ljubljanski zvon* 12/6. Ljubljana. 366–369.
Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. 4. izdaja. Maribor.

SUMMARY

The article treats the formation of and the relationships between the Slovene phrases *iti za/ob* + the accusative 'to be at stake; to be about', and *iti se za* + the accusative, used for the same meaning in almost all dialects and in low colloquial language. Considering the instability in usage of the prepositions *za* and (*o*)*b* in Slovene and other Slavic languages, the author finds that the phrase *iti za/ob*, which has been known in Slovene literary language since its inception in the 16th century, is a calque from German *gehen um* + the accusative. The phrase *iti se za* is first attested in Slovene written texts in the second half of the 19th century. The authors reject an older hypothesis according to which *se* in this phrase came about under the influence of the synonymous German phrase *sich handeln um* + the accusative, and sets up the hypothesis that *se* has a systemic basis in Slovene. First he establishes synonymy of the verbs *dogajati se* = *iti* 'to go' and *igrati se* = *iti se* 'to play', hence the verb *igrati se* is mathematically interchangeable with the hypothetical phrase *dogajati se se*. Between the content *dogajati se*, realized by the expression *iti za*, and the content *igrati se*, realized by the expression *iti se*, the relationship is established in which the *tertium comparationis* is the verb *iti* meaning 'to be happening'. This relationship influenced the phrase *iti za*, i.e., it was remotivated as *iti se za*. The described analogy is represented by the following deduction:

$$\text{dogajati se} : \text{igrati se} = \text{iti za} : x;$$
$$x = \frac{\text{igrati se} \times \text{iti za}}{\text{dogajati se}} = \frac{\text{dogajati se} \times \text{se} \times \text{iti za}}{\text{dogajat se}} = \text{iti se za}.$$

The deduction is tested by a different premise. The expression *iti se* intersected with the expression *iti za* because their common denominator was the meaning 'to be happening' of the

²⁰ Zveza *iti za* v pogovornem jeziku in naših narečjih pomeni le »imeti vlogo«, npr. *iti za pričo* »imeti vlogo priče« = »biti priča«, in »učiti se za«, npr. *iti za krojača* »učiti se za krojača«, kar je domnevno prvotneje. Oba pomena zveze sta tudi zborna. Nastanek zveze *iti za* v pomenu »učiti se za« je v skrajšavi zveze *iti se učiti za* (v kateri prosti morfem *se* pripada glagolu *učiti se*, natančneje zvezi *učiti se za*), saj je tisti, ki se je želel izučiti nekega poklica, dejansko šel k mojstru v uk. Kdor gre za krojača, sčasoma postane krojač, igra vlogo krojača, zato se je iz tega pomena lahko razvil pomen »imeti vlogo«. Tudi ta zveza je sistemsko utemeljena, saj izraz *imeti vlogo* lahko zamenjamo z izrazom *igrati* (npr. *on ima vlogo priče/krojača* = *on igra pričo/krojača*). Skladno z enačbo (2) sta izraza *igrati se* in *iti se* sopomenska, iz česar sklepamo, da bila lahko sopomenska tudi izraza *igrati* in *iti*. Dejansko stanje je blizu tej ugotovitvi. Glagol *igrati* je delna sopomenka zvezi *iti za* (z neprehodnim *iti*, ki v nasprotju s prehodnim *igrati* ne dopušča neposrednega predmeta), v kateri je za ostanek izhodiščne zveze *učiti se za*.

verb *iti*. This premise dictates setting up a fraction, which can be solved with the help of the equations above, i.e., the verb *iti* is expressed with the content-wise equivalent verb *igrati se*, which is expressed with the mathematically equivalent *dogajati se* × *se*:

$$\frac{iti\ se \times iti\ za}{dogajati\ se} = \frac{igrati\ se \times iti\ za}{dogajati\ se} = \frac{dogajati\ se \times se \times iti\ za}{dogajati\ se} = iti\ se\ za.$$

From the above illustration it is possible to conclude that the phrase *iti za* – a calque from German, non-motivated in Slovene and thus unstable – was remotivated under the influence of the phrase *iti se* ‘to play’ into *iti se za*. In the name of preserving the tradition, the remotivated phrase *iti se za* was not accepted into Slovene standard language, but it took strong root in dialects and low colloquial language.